

від результатів їхньої перевірки приймалися рішення по справі. У багатьох випадках заяви та скарги не мали будь-яких конкретних обґрунтувань невинності засуджених. Такі скарги надходили в більшості випадків від малограмотних осіб або від їхніх родичів, які зовсім не знали, за що саме були засуджені притягнуті особи, і посилалися лише на свої переконання, що ґрунтувалися на оцінці попередньої діяльності засуджених до їхнього арешту.

Відмічалось чимало випадків, коли такі скарги не мали переконливих доказів проти пред'явлених засудженим звинувачень, і вони залишалися без задоволення. Незалежно від наявності доказів у скаргах, усі архівно-слідчі справи підлягали необхідним перевіркам за обставинами самих кримінальних справ.

Таким чином, з викладеного можна зробити такі висновки: реабілітація жертв політичних репресій, започаткована обласними комісіями в 1954 р., та численні заяви й скарги від репресованих та їхніх родичів розкривали трагедію злочинної тоталітарної системи щодо порушення соціалістичного законодавства при масовому психозі в пошуку ворогів народу; XX з'їзд КПРС, доповідь М.С. Хрущова „Про культ особи і його наслідки" стали очищувальними та пробуджувальними хвилями для всього суспільства. Сумління кожного громадянина в той час піддавалися болісному аналізу відчуття безправ'я, приниження та насильства. Це зобов'язувало партійно-державне керівництво активізувати реабілітаційну роботу безневинно репресованих. Вагомий внесок у справу реабілітації здійснили комісії Президії Верховної Ради СРСР, розглядаючи справи осіб, засуджених за політичні, посадові та господарські злочини; проведення реабілітаційної роботи не завершувалося діяльністю місцевих комісій. Перегляд архівно-слідчих справ проводився правоохоронними та судовими органами, але це був цілеспрямований перегляд кримінальних справ лише тих осіб, від рідних та близьких яких надходили скарги або заяви. На цьому етапі реабілітації активно підключалися творчі спілки, громадські організації, які виступали ініціаторами відновлення чесних імен жертв політичного терору; одночасно з кримінальною реабілітацією вибірково запроваджувалася громадська реабілітація стосовно державних та партійних керівників, діячів науки та культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Правда. – 1953. – №87. 28 березня; 2. Реабилитация: как это было – М.: МФД, 2000. – С.16-18;
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) – Ф.1 – Оп.24. – Спр.2833. – Арк.19-21; 4. Там само. – Арк.21; 5. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХм.О) – Ф.Р.1823. – Оп.3. – Спр.85. – Арк.74,87; 6. Там само. – Арк.57; 7. Там само. – Арк.84; 8. Там само. – Арк.92;
9. Там само. – Арк.93,130; 10. Там само. – Арк.124,129; 11. Охотин Н.Г., Петров Н.В., Рогинский А.Б. Экспертное заключение к заседанию Конституционного суда РФ 26 мая 1992 г. – М., 1992. – С.15; 12. Державний архів Російської Федерації. – Ф.94. – Оп.2 – Спр.416. – Арк.123-125; 13. ДАХм.О. – Ф.Р.1823. – Оп.3. – Спр.71. – Арк.77.136; 14. Шаповал Ю.Л. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. – К.: Політвидав України, 1990. – С.136; 15. ДАХм.О. – Ф.П.487. – Оп.6. – Спр.585. – Арк.12; 16. Там само. – Арк.13; 17. Там само. – Арк.16; 18. Там само. – Арк.150; 19. Там само. – Спр.585. – Арк.10; 20. Там само. – Арк.114; 21. АПРФ. – Ф.3. – Оп.57. – Спр.109. – Арк.10-15; 22. Реабилитация: как это было. – М.: МФД, 2000. – С.390; 23. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.74. – Арк.93; 24. ДАХм.О. – Ф.П.487. – Оп.79. – Спр.18. – Арк. 80; 25. Там само. – Ф.Р.1823. – Оп.3. – Спр.89. – Арк.31; 26. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.4085. – Арк.169; 27. ДАХм.О. – Ф.Р.1823. – Оп.3. – Спр.104. – Арк.46-47; 28. Там само. – Арк.22; 29. Там само. – Арк.21; 30. Російський державний архів новітньої історії. – Ф.3. – Оп.14. – Спр.4. – Арк.68. 31. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.44306. – Арк.72; 31. ДАХм.О. – Ф.Р.1823. – Оп.3. – Спр.138. – Арк.15.

В.А.Непійвода

СТАНОВИЩЕ УЧИТЕЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПОДІЛЛЯ НА ПОЧАТКУ 1920-х рр.

Сучасна українська історіографія останнім часом значно розширила коло об'єктів вивчення. Серед активно досліджуваних опинилась інтелігенція радянської України 20-30-х рр.¹ З середини 90-х рр. ХХ ст. в Україні розпочалося більш поглиблене вивчення соціально-професійних груп інтелігенції. Передусім, найбільше уваги приділено науково-педагогічним працівникам. Так, М.М. Кузьменко, В.В. Липинський у своїх монографіях² всебічно розкрили політику держави в галузі освіти, напрямки й етапи її реформування, показали умови життєдіяльності вчителів і викладачів навчальних закладів. Місцевій, подільській, освітній інтелігенції приділили свою увагу такі дослідники, як О. Коляструк, О. Лойко, В. Нестеренко, В. Ніколіна та ін.³ Дослідники

П. Кравченко, І. Мельничук, В. Петренко звернулися до джерелознавчого огляду документів стосовно становища сільської інтелігенції краю⁴. Зокрема, в їх публікації відзначено, що вивчення суспільно-політичних настроїв вчителів у перше десятиліття радянської влади потребує більш глибокого вивчення.

Метою даної розвідки є поглиблення й уточнення характеристики становища сільських вчителів Вінниччини у 20-і рр., розширення джерельно-документальної бази дослідження на основі документів Державного архіву Вінницької області.

Становище інтелігенції взагалі, а провінційної особливо, було надзвичайно складним. Її матеріально-побутові умови були далекими від нормальних, попри ухвалені РНК УРСР декрети про підтримку інтелектуальних сил республіки, відповідні розпорядження на місцях.

У циркулярному листі Південного бюро ЦК від 22 лютого 1922 р. до Подільського губернського відділу народної освіти пропонувалося якнайшвидше покращити матеріальні умови професури й наукових працівників. Було передбачено низку заходів по своєчасній (не пізніше 15 числа кожного місяця) виплаті заробітної плати, а також відшкодуванню заборгованості. Гостро й категорично ставилося питання про забезпечення вчителів продуктовим пайком, який у заробітну плату не мав входити⁵.

Основний тягар натурального забезпечення перекладався на місцеві органи. Хоча було цілком очевидно, що господарський безлад, спричинений наслідками імперіалістичної та громадянської воєн, а також голодом початку 20-х рр. майже унеможлилювали виконання цього припису.

До губернського відділу народної освіти надходили від повітових освітніх відділів повідомлення про катастрофічне становище вчителів на місцях. Так, з м. Летичіва повідомлялося, що працівники освіти повіту понад шість місяців не одержують платні. Вони голодують, хворіють і замерзають. Школи в повіті працюють дуже ненормально, а в м. Летичеві вже зовсім закриті. Причиною є важкий матеріальний стан учителів, котрим почасти бракує коштів на елементарне, не вистачає взуття й одягу. Декрети Наркому освіти впроваджуються в життя дуже повільно. Кредиту на 1922 р. до цих пір невідкрито⁶.

Із с. Стрижавки голова профспілкового об'єднання працівників освіти і мистецтва («Робосмис») повідомляв про скругу вчителів, приниження в зв'язку зі збором місцевого податку для Народної освіти згідно декрету. Праця в школах для вчительства стає неможливою й навіть небезпечною через погрози селян: «Вони, – кажуть селяни, – не вчать, а тільки збирають всякі продподатки, геть їх»⁷.

Представники Кам'янецького повітового відділу народної освіти неодноразово зверталися до ГубНО з проханням налагодити виплату платні місцевим вчителям: «У кращому разі повітові вчителі за минулий навчальний рік отримали 10 пуд. зерна, з них половину мішанки; грошей ніхто ніяких не отримував. У сільвиконкомі у плані розподілу натурального пайка школи залишаються на останньому місці або взагалі не згадуються. Стосовно забезпечення мануфактурою учительства і слів витратити не варто. Між тим учительство і голе, і босе. Безумством було б сподіватися, що на таку заробітну платню можна було б хоч мінімально задовольнити потреби, якщо платні учителя стає лише на 95% харчування однієї особи, а не всієї сім'ї»⁸. Повітовий відділ НО, знаходячись не тільки на варті матеріальних інтересів своїх членів, але і стану освіти в цілому, найкатегоричнішим чином звертав увагу Губнаросвіти на абсолютно ненормальне становище оплати праці учителів шкіл і, знаючи їх настрої, попереджав, що надалі учительство вийде зі стану пасивної оборони, або ж почнеться масове залишення ними шкіл і перехід до інших форм праці. Заради утримання від остаточного занепаду шкіл Кам'янецький відділ народної освіти вважав за необхідне збільшити число пайків по Соцвиху і Профосвіті до 750; відкрити кредит на травень, червень, липень⁹. Невипадково на з'їзді працівників освіти та культури Кам'янецького повіту (4-9 травня 1921 р.), який проходив під жорстким контролем місцевого парткомітету, завідувач міського ЧК Лавров звинуватив вчителів у «саботажі та відсутності допомоги у боротьбі за революційні здобутки»¹⁰.

У частині Подільської губернії вчителі не отримували платні протягом 8 місяців, 75% з них голодували в повному розумінні цього слова. Це призвело до того, що вчителі покидали школи, наймалися, де тільки можливо, на фізичну роботу, жebraкували по селах¹¹.

Освітняні зверталися по допомогу до місцевих органів влади, а також надсилали свої звернення й клопотання до столиці, передусім – у наркомат освіти, профспілкові органи, а також до Всеукраїнського комітету сприяння вченим. Впродовж березня 1922 р. ВУКСУ отримував з місць повідомлення про затримки грошового і продовольчого забезпечення освітян, в тому числі із Поділля. У зв'язку з цим спільно з НКО УСРР було запропоновано усім губернським відділам

освіти провести обрахунок заборгованості освітянам, рекомендуючи такі форми оплати (Див. табл. 1)¹²

Табл.1

	продукт	грудень	січень	лютий	березень
на кожний пайок	борошно	15 ф.	45 ф.	34 ф.	34 ф.
	крупя	9 ф.	4,5 ф.	4,5 ф.	4 ф.
	м'ясо	8 ф.	8 ф.	4 ф.	4 ф.
	цукор	1 ф.	1 ф.	-	-
	сіль	2 ф.	2 ф.	2 ф.	2 ф.
	жири	1 ф.	1 ф.	1 ф.	1 ф.
	гас	5 ф.	5 ф.	-	-
	грошові знаки	129.525	137.350	140.920	587.390

Проблема грошових виплат полягала в тому, що місцеві органи освіти залежали від централізованого кредитування. Почасті кредити затримувалися на два-три місяці, відповідно, у місцевих кошторисах зовсім не було засобів для виплати бюджетникам навіть авансів. На підставі ухвали Центральної Міжвідомчої бюджетної наради при уповноваженому філії НКО для виплати вчителям сільських і повітових шкіл були затверджені додатково кошториси до фонду заробітної плати для робітників, які входять в план продзабезпечення, в розмірі 90 000 зол. крб. на операційний 1922 р. із місцевих фондів. Тому на майбутнє кошти, відпущенні Центром для розрахунку з вчителями сільських та повітових шкіл, не були розброньовані. А розподіл отриманих грошових знаків в межах кожної губернії мав здійснюватися Фондовою трійкою Губвиконкому та затверджуватися Губкомісією фондів заробітної платні¹³.

Через відсутність тарифних ставок, наближених до прожиткового мінімуму для робітників Профосвіти і вищих шкіл, згідно з коштами, наявними в розпорядженні Губпрофосвіти, січневий кредит 1922 р. не розасигнований, що свідчить про зволікання через поетапний вертикальний розподіл коштів¹⁴.

У сільській місцевості вчителі отримували меншу заробітну плату, ніж вчителі міст та робітничих селищ. У 1924 р. фактичний заробіток вчителя сільської місцевості становив 14 крб. 88 коп., але цих коштів вистачало лише на їжу¹⁵.

Таким чином, становище освітянської інтелігенції Поділля на початку 1920-х рр. було складним. Причиною цього були не лише наслідки воєн і соціальних катаклізмів, але й незавершеність і непослідовність реформаційних заходів у галузі освіти, неузгодженість дій центральної й місцевої влад, недосконалість фінансово-бюджетного планування тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коляструк О.А. Проблеми історії національної інтелігенції 1920-х рр. у сучасній українській історіографії // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія: Історія. – Вінниця, 2006. – Вип.11. – С.36-40; 2. Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20-30-х рр.: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. – Донецьк, 2004; Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки. – Донецьк, 2000; 3. Коляструк О.А. До характеристики становища вінницької інтелігенції у 20-ті рр. // Вінниччина: минуле та сьогодення: краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2005 – С.161-162; Лойко О. Інтелігенція Поділля в умовах непу // Тези 15-ої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С.61-62; Несторенко В.А. Українське вчителство Поділля в 1920-1930-ті роки: суспільно-політичний портрет // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т.3. – С.155-159; Несторенко В.А., Романюк В.Г. Українська науково-освітня інтелігенція Поділля та влада у 1920-і рр. //

Інтелігенція і влада. – Одеса, 2004. – №3. – С.193-196; Ніколіна І.І. Вчительство Поділля у 1920-х – 30-х рр. ХХ ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2005. – С.156-161 та ін.; 4. Мельничук І.П., Петренко В.І., Кравченко П.М. Документи державного архіву Вінницької області про настрої сільської інтелігенції Поділля у 1920-і рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Кошобинського. – Серія: Історія. – Вінниця, 2006. – Вип.11. – С.340-343; 5. ДАВО. – Ф.Р-254. – Оп.1. – Спр.2. – Арк. 92; 6. Там само. – Арк.42; 7. Там само. – Арк.62; 8. Там само. – Ф.Р-510. – Оп.1. – Спр.129. – Арк.28; 9. Там само. – Ф.Р-254. – Оп.1. – Спр.285. – Арк.96; 10. Ніколіна І.І. Вказ. праця. – С.157; 11. ДАВО. – Ф.Р-254. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.20; 12. Там само. – Арк. 50; 13. Там само. – Арк.118; 14. Там само. – Арк.27; 15. Ніколіна І.І. Вказ. праця. – С.160

В.П. Рекрут

ВІННИЦЬКИЙ ЕТАП ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДМИТРА МАРКОВИЧА (1918 – 1919 РР.)

Серед видатних діячів Української революції 1917-1921 рр. чільне місце займає постать українського письменника, подвижника кооперативного руху та державного діяча УНР Дмитра Васильовича Марковича (07.11.1848 – 09.12.1920 рр.). Для подолань він пам'ятний тим, що на Вінниччині розкрилися його якості як лідера кооперативного руху, провідника Союзу подільських українців, першого голови Подільської губернської української ради. Саме у Вінниці Д. Марковичу довелося брати участь у становленні Директорії УНР та працювати міністром юстиції в уряді С. Остапенка. Доля розпорядилася так, що у нашому місті 9 грудня 1920 р. скінчилося життя цього вірного сина українського народу, котрий понад 50 років плідно працював на літературній ниві, впроваджував кооперацію на Волині та Поділлі, намагався службою в державних установах УНР наблизити щасливе майбутнє “безцінній коханій Україні”.¹

Постать Д. Марковича широко висвітлена в сучасній українській історіографії. Його діяльність на літературній ниві глибоко розкрили дослідники, зокрема О. Засенко у передмові до перевиданих вперше за більш, ніж шістьдесят років творів письменника, які увійшли в збірку “По степах та хуторах” (Київ: “Дніпро”, 1991).² У кінці 1992 р. визначною подією стала публікація “Я ніколи не забував про свій народ” вінницьких краєзнавців Л. Шпильової і М. Становича.³ У поданому авторами нарисі глибоко і всебічно розглянуті віхи життя і творчої праці письменника і чи не вперше висвітлені маловідомі сторінки його участі в громадських справах і Україні, зокрема Поділлі. Декілька цікавих публікацій про Д. Марковича з'явилися в останні роки в журналах “Слово і час”⁴ і “Дивослово”,⁵ зокрема статтях І. Немченко, Ф. Білецького, В. Сороки та інших.

Подією у дослідженні творчої спадщини Д. Марковича стала дисертація С.А. Панченко “Творчість Дмитра Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця ХІХ - початку ХХ століття” (Запоріжжя, 2000 р.)⁶. Дисертант з глибоким знанням генези літературної творчості письменника та засобами наукового аналізу спадщини письменника довела неабияке значення його новаторських методів формування новітніх течій у розвитку української літератури.

Комплексний підхід у дослідженні кооперативної, громадсько-політичної діяльності Д. Марковича здійснив автор цієї публікації в книзі “З людьми і для людей...” (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ – початок ХХ ст.)⁷. Але у всіх вищезгаданих працях мало висвітлена діяльність Дмитра Васильовича у правничій сфері, особливо в роки Української революції, активним учасником якої він був.

У статті автор ставить за мету висвітлити маловідомі сторінки правничої діяльності Д. Марковича (кінець 1918 – початок 1919 рр.) та акцентувати увагу на його участі у підготовці антипогромницьких заходів Директорії УНР.

Після зречення гетьмана П. Скоропадського у новому уряді Директорії під головуванням В. Чехівського місця Д. Марковичу не знайшлося. Дмитро Васильович склав свої повноваження і відбув з Києва до Вінниці, де він сподівався “одпочити, од’їстися і тоді повернутися” до нових державних справ.⁸ Перебуваючи у Вінниці, листом 31 грудня 1918 р. до С. Шелухина – виконуючого обов’язки міністра юстиції в уряді В. Чехівського – письменник подав низку слушних порад і пропозицій щодо прийняття нових законів, кадрової політики та призначень у міністерстві і поділився міркуваннями щодо власної долі. Зокрема, він радить терміново прийняти закон про мову, наголошуючи про непевність ситуації і необхідність негайного запровадження цього закону, адже, на його думку, “раз ми запізнилися й знову можемо спізнитися”.⁹ Одним із позачергових заходів, на переконання Д. Марковича, потрібно було провести негайну українізацію суду і прокуратури, підібрати й розставити свідомих українців на ключові посади у Генеральному суді і на